

Kolokvij »Odgovor na kozmopolitstvo: nove identitete literarne teorije«

Ljubljana, 5.–7. junij 2008

Jernej Habjan

ZRC SAZU, Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede, Novi trg 5, SI-1000 Ljubljana
jernej.habjan@zrc-sazu.si

Literarna teorija, prepuščena razpisom, ki jih financira in posredno vsebinsko zamejuje neoliberalna politika vladnih, nevladnih in gospodarskih organizacij, ima na voljo dvoje: ali sprejme v razmislek »medkulturnost«, »nove medije«, »totalitarno cenzuro«, »ekologijo«, »kozmpolitstvo« in sorodne teme ali pa sprejme tveganje, da ostane brez sredstev. Prva možnost ji vzame njo samo, izseli jo v kulturne študije (ne pa denimo v sociologijo, saj tudi to izseli tja); druga možnost ji vzame denar, pošlje jo na trg. Tu pa teorija najde – same razpise, ki ji spet dajejo obe možnosti, tako da izbere, to pot nujno, prvo. Druga opcija je prva opcija prek ovinka: globalizacija kot resnica »kozmpolitstva«, kakršnega ponujajo razpisi. Oboje vodi v »death of (a) discipline«, če zaostriamo napoved Gayatri Spivak,¹ zato je prava izbira v zavrnitvi samega izbiranja.

Ravno vsiljena gesla tako literarni teoriji omogočajo dejansko odločanje: vsakokratna nalepka ji lahko (naravnost ali prek ovinka) služi kot prazni označevalec, ki naj obvlada njene tekste, lahko pa teorija, narobe, z lastnimi orodji pokaže, da je geslo dejansko prazno, in ga zavrne. Slepо ulico, v katero lahko pripelje prva pot, poznamo: geslo podeli naslov kolokvijem, kjer referenti drug drugemu berejo poročila o svojih tekočih partikularnih projektih in jih za nazaj lepijo na to geslo (recimo v naslovu ali sklepu s kako metaforo, ki pa je lahko skrepenela, saj ima že sam projekt isti vir kakor geslo). Druge poti pa ne bi mogli takole karikirati, saj je ni mogoče institucionalizirati – ker obide prav institucijo (razpisa). A nič bolj si ne moremo privoščiti (karikature) kolokvija *Odgovor na kozmpolitstvo: Nove identitete literarne teorije* oziroma, v delovnem jeziku, *Responding to Cosmopolitanism: The New Identities of Literary Theory*. Mednarodni kolokvij Komiteja za literarno teorijo pri Mednarodni zvezi za primerjalno književnost (ICLA/AILC), pod zasnutek katerega se je podpisal predsednik Komiteja in sodelavec Raziskovalnega inštituta za kozmpolitske študije Univerze v Manchesteru Galin Tihanov, v organizacijskem odboru pa sta bila še Marko Juvan in Darko Dolinar z Inštituta za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU, je letos potekal med 5. in 7. junijem v Ljubljani.

Da je kolokvij izbral drugo pot, da dejansko odgovarja na postmoderno geslo kozmopolitstva, nakazujejo tisti referati, ki v slednjem ne vidijo enostavne alternative globalizaciji, temveč razvijejo njuno dialektiko in se tako umestijo v tradicijo, ki, zdi se, sega k samim začetkom moderne: kot razvije Foucault,² našo, razsvetljsko epoho inavgurira Kantova filozofija zgodovine. Četudi odmislimo vse prej kot enostavno razmerje med oblastjo in vednostjo, kot ga zariše Kantov *Odgovor na vprašanje: Kaj je razsvetljenstvo?*, ne moremo mimo njegove *Ideje k obči zgodovini s kozmopolitskega gledišča*, po kateri je kozmopolitska civilna ureditev limita, ki se ji more človek kot »nedružabno družabno« bitje, za katero je madež heterogene patologije konstitutiven, le infinitezimalno približevati.³

Študija z našega, »postmodernega« dela moderne in z našega, komparativističnega dela refleksije zgodovine, ki morda najbolje priča o tem, kako substancializacija Kantovega zgolj negativnega moralnega zakona obrne kozmopolitsko pravo v svoje nasprotje, je Saidov *Orientalizem*. Utajitveni mehanizmi orientalističnega diskurza vključno z multikulturalistično mistifikacijo kolonializma po Saidu pričajo, da so že prvotni orientalisti vedeli, da kozmopolitizem bolje reproducira gospostvo kakor nacionalizem, saj ta punta podjarmljene proti imperiju, medtem ko jih prvi vodi k sprejemanju osvajalca. Brez anahronizma lahko tedaj rečemo, da je realno obstoječe kozmopolitsko odpiranje drugemu vsiljeno koloniziranim, še preden ga kolonizator povzdigne v geslo lastne morale.

Med udeleženci kolokvija na pertinentnost Kantovega kriticizma za zgodovinsko misel o kozmopolitstvu pokaže Ulrike Kistner. Najbrž zato njeno izhodišče ni *Ideja*, ampak *Kritika razsodne moči* (1790) in *K večnemu miru* (1795–1796): kakor ideja skupnostnega čuta iz tretje *Kritike* omogoča pogojno identifikacijo s subjektom predpostavljene obče sodbe in s tem odvrča od brezpogojne interpelacije v subjekt zdrave pameti ter očisti sodbo okusa subjektivnih okoliščin, tako na področju prava forma obče sporočljivosti odvzame zakonom partikularno zainteresiranost in jih približuje kozmopolitskemu pravu. A, kot rečeno, le približuje, česar se očitno zaveda tudi avtorica, ko se odpove politiki vključevanja manjšin po kvotnem sistemu in s tem substancializaciji moralnega zakona, edinega smotra skupnostnega čuta in publicitete, ter se omeji na obet kozmopolitstva.

Vladimir Biti Kantov obet kozmopolitske civilne ureditve problematizira. V izključevanju temnopoltih pri Kantu in Heglu zazna simptom vztrajne travmatičnosti drugega, ki jo kozmopolitstvo potlačuje z inkluzivistično udomačitvijo, izdajo drugega. Biti subtilno zazna nacionalizem kozmopolitstva, romantike pa tudi literarne teorije, nastale kot inkluzivistični odziv na travmatične posledice nacionalizma 20. stoletja. Prav zato

pa se nam zdi Kantov in Heglov filozofski idealizem produktivneje zajeti kot zvestobo (in ne izdajo) tujosti drugega, kot je bila možna v tedanjem ideološkem obzorju, saj bi to razločevanje med drugim osvetlilo tudi spor med nemškim idealizmom in (nacionalistično) romantiko ter nadalje potencial tistih (literarno)teoretskih koncepcij drugega, ki črpajo prav iz Kanta in Hegla. Tako **Marko Juvan** zazna v komparativistiki, osnovani na Goethejevi romantični naddoločitvi *Weltliteratur* z evropskim glediščem, kozmopolitsko inačico metodološkega nacionalizma nacionalnih filologij. Alternativo vidi (podobno kakor že v času pred najnovejšimi debatami o kozmopolitstvu) v predelavi pojma vpliva v koncept medbesedilnosti kot edinega vira slehernega teksta – ki ga zunanji vpliv za nazaj šele totalizira, ne pa podredi vplivnemu, domnevno izvirnemu tekstu – in s tem medija literarnega svetovnega sistema.

U. Kistner, Biti in Juvan vztrajajo pri drugosti, neodpravljeni v kozmopolitstvu, s tem da ohranjajo negativnost kategoričnega imperativa, travmatičnost brezdomstva teorije in tesnoba vpliva. Pridruži pa se jim še **John Neubauer** z repliko na referat **Zive Ben-Porat**, ki kljub izhodiščni relativizaciji kozmopolitstva odkriva v internetu rešitelja in ne grobarja literarnega kanona. Neubauer – v lastnem prispevku dopolnjuje Appaduraijev načrt nove, iz lokalnega izhajajoče globalizacije znanosti in poudarja, da specifičnost jezikov ščiti literarno vedo pred globaliziranimi *studies* – je (kakor tudi Tihanov) nasproti samovoljnemu virtualnemu prisvajanju literarne tradicije postavil tesnobno soočenje z nezapopadljivim kanonom. Podobno je Juvan opozoril na paradoks, da internet povečuje dostopnost besedil in hkrati odvrča od njih. To je **Walid Hamarneh**, ki se je sicer posvetil zlasti prevajanju arabskega romana, potrdil z analizo rab interneta v azijski in afriški ekonomski periferiji, kjer eksploatacija najostreje spodbija optimistične napovedi kozmopolitstva. In res je videti, da je denimo virtualna identiteta blogerjev, ki z avatarji in drugimi podobami obujajo (prekrivni) spomin na literarne *topoi*, le zaslomba pred tesnobo teksta, berljivega šele v drugem tekstu in končno v (neskončnem) kanonu. Zlasti pa je kanon že dostopen – oziroma če neoliberalne vlade dostopnost krčijo z uničevanjem sistemov javnih knjižnic, tako akumuliranega kapitala tudi v digitalizacijo knjig ne bodo vložile –, zato napovedi o prepородu branja ne gre utemeljevati v tehnološkem napredku.

Marijan Dović prav tako ne zapade privlačnosti interneta, ko razišče zgodovino cenzure literature, glavnega predmeta cenzure, »od Platonovega idealnega polisa do kozmopolisa«. Z razločevanjem med institucionalno in tekstualno razsežnostjo cenzure in nadaljnjo delitvijo obeh na implicitno in eksplicitno Dović opiše proces, ki vodi od Platonove eksplicitne cenzure prek vse implicitnejše, subtilnejše cenzure, vključno s totalitarno v 20.

stoletju, do implicitne cenzure v imenu zasebne pravice do dobrega imena, politične korektnosti in institucionalnih prisil globalne ekonomije.

Navedeni pomisleki zoper kozmopolitsko zgodbo o koncu velikih zgodb so tako že prvi dan nakazali teze, eksplicirane v sklepih kolokvija in razvite ob premisleku o sodobnem dometu pojmov, kakršni so svetovna literatura, avtor, bralec, tekst, medbesedilnost, prevod, o možnosti inkluzivističnih praks po zgledu literarne, o literarnem dialogu med centrom in periferijo svetovnega sistema ter o drugih osrednjih temah. K vpeljavi in elaboraciji teh tem pa je bistveno prispevala tudi večina preostalih nastopajočih na čelu z **Galinom Tihanovom**, ki je konsenz o kozmopolitski alternativni globalizaciji zamajal z genealogijo, ki postavlja kozmopolitstvo v kompleksna razmerja z razredno, rasno in spolno eksploatacijo in demontažo socialne države. Tihanov izpostavi pojav emigrantstva, učinka zakritih virov realnega kozmopolitstva, med katerimi so metodološki nacionalizem, evrocentrizen in institucionalna hipokrizija nadnacionalnih vojaških in celo nevladnih organizacij. Še močnejše naveže kozmopolitstvo na postfordistično odpravo države blaginje **Péter Hajdu**. Globalna tveganja jemljejo literaturi simbolni kapital, akumuliran v nacionalizmu 19. stoletja, a ji hkrati nemara ponujajo material, ki ga more prav ona potujiti in tako ponovno poseči v družbena protislovja.

Poleg Hamarneha prevajanje obravnava **Robert Stockhammer**. Tezo, da literarna veda vse od Goethejeve napovedi »svetovne literature« zamejuje ta neobvladljivi objekt s pomočjo razmerja izvorni/ciljni jezik, zamaje z danes značilnimi primeri, ko že izvirnik vsebuje elemente tujega jezika, ki šele s prevodom tega besedila postane ciljni jezik. (Klasičen, predglobalizacijski primer bi bila francoščina kot občevalni jezik ruskega plemstva 19. stoletja, ki jo Tolstoj kritično stilizira v svojih romanih). Prevod kot mehanizem interpretacije pa osvetli **Jola Škulj**. Z vzajemno interpretacijo dialogizma in teorije semiosfere pripiše transgresivni drži, afirmirani pri Bahtinu in poznem Lotmanu, konstitutivno vlogo pri oblikovanju individualne, literarne in kulturne identitete v razmerah, ko holistično kozmopolitsko gledišče razgrajuje v romantiki utemeljeni monološki pojem nacionalnega literarnega kanona.

Zahtevo po inkluzivističnem načelu argumentira tudi **Darja Pavlič**. Kozmopolitsko »priznavanje drugega kot drugačnega in hkrati enakega« po Becku presega kapitalsko logiko globalizacije in multikulturno ohranjanje ter univerzalistično neupoštevanje nacionalizma. Zаметke načela »tako/kakor«, značilnega za ta »ukoreninjeni kozmopolitizem«, avtorica najde v spoznavnem objektu in metodi komparativistike, ki jo zato predlaga za model, po katerem bi lahko tudi nacionalne literarne vede in celo sociologija zavzele kozmopolitsko gledišče. **Vanesa Matajč** podobno stavi

na inkluzivno interliterarnost, ki naj odpomore zagatam globalizacije. Če je multikulturni pluralizem bolj ko ne postmoderna verzija monološkosti nacionalizma, pa koncepcija medliterarnosti omogoča, da delo interpretacije po vzoru Boothovega »implicitnega avtorja« preseže dilemo med Barthesovo »smrtjo« in Nehamasovim »vstajenjem avtorja« in pripozna tekst v njegovi pragmatični pluralnosti in obenem gramatično-semantični rigoroznosti.

Sam inkluzivizem je kritiziral Călin-Andrei Mihăilescu, in sicer ne le v referatu o neokonservativni kulturi ameriških bogatih predmestij, temveč tudi v replikah. V teh je zagovornikom intertekstualnosti/-literarnosti/-kulturnosti/-nacionalnosti predlagal, naj pripoznajo razliko kot izvirno in ne naknadno ločnico pozitivnih členov. Te trditve pa so s svojo strastnostjo dobile tudi performativno potrditev: tudi sam izjavljalec je lastno identiteto (nevede) vzpostavljaj prav z ekskluzivističnim repliciranjem na anticipirana gledišča kolegov.

Da navajanje liberalnih sociologov referentom in referentkam bržkone res vsiljuje politika razpisov (tako da predstavlja bolj njih same za slednjo kakor te sociologe za občinstvo referatov), je nakazal njihov entuziazem ob Angeli Esterhammer, ki je s t. i. natančnim branjem Byronovega *Don Juana* vrnila debato v literarnovedno polje. Avtorica pojasni pomislek T. S. Eliota o angleškem značaju Byronove poezije z njenim kozmopolitstvom in kot zgostitev te poteze analizira upodobitev ljubezenskega srečanja kot srečanja jezikov v 2. spevu *Don Juana*.

Podoben odziv je požel Takayuki Yokota-Murakami. Duhovito *case study* simbolistične, futuristične in beloemigrantske generacije pesniške družine Matvejev iz ruskega Daljnega vzhoda je v diskusijah dopolnil z dragocenim opozorilom, da je realna kozmopolitanizacija sama naddoločena z ekspanzionizmom globalne ekonomije in zato institucionalizirana. In kot da bi interes referentov za poročanje o domači situaciji naraščal z oddaljenostjo od kraja simpozija, tedaj simbolnega centra tiste Evrope, iz katere izhaja govor o kozmopolitstvu, je telavivskemu referatu o lokalnih rabah interneta, sirsko-ameriški študiji krize arabskih literarnih trgov, romunsko-kanadskemu potopisu po *suburbs*, osaški ekspertizi o literarnem življenju Vladivostoka in Harbina Sangjin Park iz Pusana dodal poročilo o specifično literarnem prelamljanju univerzalističnih ideologij v pisavi Ji Kvang-Suja iz obdobja korejske dvojezičnosti (1943–1945).

Še zgovornejša pa se nam je zdela diskusija ob zadnjem, Hamarnehovem prispevku. Poročilu o institucionalnih omejitvah prodora arabskih romanov v angloameriški svet so evropski kolegi hitro pritrdili s primeri iz njim bližnjih t. i. malih literatur – parirali pa bi mu lahko tudi z lastno, zahodno zagato definicije romana (kjer na primer dilema Lukács/Bahtin ne le vztra-

ja, pač pa je sama le pozitivacija izvorne razlike »mladi«/»zreli« Lukács oziroma Bahtin/Vološinov). Po zaslugi diskusijske uprizoritve zadnjega referata bi bilo torej moč celo predlagati tezo, da pogosto omenjena prečka med Vzhodom in Zahodom le krpa njuno izvorno zaprečenost (z jezikovnimi omejitvami ali zagatami teorije romana se soočata oba) in vsakega od njiju, projicirana mednju, retroaktivno totalizira v subjekt (Vzhod oziroma Zahod) z zrcalnim dvojnikom (Zahodom oziroma Vzhodom).

Razširjeni referati bodo naslednje leto izšli v knjižni obliki. Čakanje na objavo pa nam lahko – poleg zbornika izvlečkov, dostopnega na spletni strani Slovenskega društva za primerjalno književnost: www.zrc-sazu.si/sdpk – popestrijo ali pač zagrenijo osrednje reference nastopajočih: J. W. Goethe, spisi o *Weltliteratur* iz 1827 (npr.: J. P. Eckermann, *Pogovori z Goethejem*); J. G. Herder, *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit*; U. Beck, *Kaj je globalizacija* in *Der kosmopolitische Blick*; P. Casanova, *La République mondiale des Lettres*; F. Moretti, *Graphs, Maps, Trees*; H. Bhabha, »DisemiNacija« (*Zbornik postkolonialnih študij*); K. A. Appiah, »Identiteta, avtentičnost, preživetje« (prav tam); A. D. Smith, *Nacionalizem*; G. C. Spivak, *Death of a Discipline*; E. J. Hobsbawm, *Nacije in nacionalizem po letu 1780*; B. Anderson, *Zamišljene skupnosti*; G. Tihanov, »Zakaj moderna literarna teorija izvira iz Srednje in Vzhodne Evrope?« (*PKn* 24.1); ter Marx, Engels: *Manifest komunistične stranke*, ki je po zaslugi ali pač krivdi japonsko-ameriškega udeleženca hodil tudi po tej, sicer že kozmopolitsko zastopani Evropi.⁴

OPOMBE

¹ Gl.: Gayatri C. Spivak. *Death of a Discipline*. New York: Columbia UP, 2003.

² Foucault, Michel. »Kaj je razsvetljenstvo? (Was ist Aufklärung?)« *Vednost – oblast – subjekt*. Ljubljana: Krt, 1991. 145–158.

³ Za Kantovi razpravi gl.: Immanuel Kant. *Zgodovinsko-politični spisi*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2006. 3–19; 21–29.

⁴ Tj. Evropi, zastopani s teoretiki, ki večinoma prihajajo iz tiste Evrope, o kateri je v predzadnji med navedenimi referencami govoril ogovorjenec ošaško-»Ivy League« rusista, in ki delujejo v oni Evropi, iz katere je ogovorjenec (in, kot rečeno, avtor zasnutka kolkvija) to govoril. *Odgovor na kozmopolitstvo* so torej iskali kozmopoliti, se pravi, domačini kozmopolitstva, ki pa so obenem kot domačini razlike, primerjave, vendarle presegli samonikli nativni pogled. Edini možni kozmopolitizem je tedaj tu in zdaj – in to je ne nazadnje nemara tudi poanta Kantovega kritizma.

Oktober 2008